

ТРИ ОЛОВНИ АМУЛЕТА ОТ ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

Величка Илиева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THREE LEAD AMULETS FROM THE PERIOD OF THE FIRST BULGARIAN EMPIRE

Velitchka Ilieva
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

This article discusses three lead amulets from the period of the First Bulgarian Empire (9th – 11th c. AD), inscribed in Cyrillic. The texts of the inscriptions are followed by a translation and brief information about the place and date of the carving of the inscription, as well as the place and date of discovery of each amulet, and paleographic notes.

The first part of the study gives an extralinguistic commentary on the impact of the new Christian religion and the influence of the Byzantine culture on the First Bulgarian Empire.

The other part provides an analysis of the linguistic peculiarities. Attention is paid to the lexical repertoire of the amulets and the graphics. The information given on the phonetic and morphological level of the word forms and inflections used in the amulets shows the beginning of processes which will be unfolded in the future. The insufficient amount of text on the amulets prevents us from reaching definite conclusions in the field of syntax.

Keywords: Old Bulgarian epigraphy, lead amulets, lexical repertoire

Изследването се фокусира върху три оловни амулета от X – XI в. Те са обект на проучване в магистърска теза на тема „Епиграфски паметници на Първото българско царство“.

Изборът на образци от не книжното ни писмено наследство се наложи, защото от първоначалния период на формиране и разпространение на старобългарската писменост до днес са открити над 800 надписа, докато от голямото количество ръкописни паметници, плод на широката просветителска дейност, разгърнала се из българските земи, са запазени предимно късни преписи. Епиграфиката дава възможност езикът да се прочете и изследва в своя автентичен вид. Издълбаното слово не познава преписвачи и не се налага предполагане дали езикът, отразен в надписите, е

говорим към момента на съставянето им, или е плод на преписваческата школовка на книжовник от по-късно време. Епиграфиката е ехото, буквално отразеният в камъка глас на не един, а много българи – монаси и книжовници, но и обикновени поклонници, каменоделци; хора с различен етнически и социален статус. Откритията на епиграфиката в последните десетилетия са оловните амулети. Те са обект на проучване в трудовете на учени като К. Попконстантинов, Д. Петканова, А. Пейков.

Подбраните три надписа са представители именно на тази категория: Оловен амулет от с. Крън (ОлАмКрън); Оловен амулет от Пъкуюл луй Соаре (ОлАмПкую) и Оловен амулет, открит до с. Одрци (Одрц), като и трите са с обща тематика и почти идентично съдържание, дължащо се вероятно на факта, че се датират от един и същ период (X – XI в.).

Цел на изследването е, от една страна, да се посочат изводите от извънлингвистични данни, а от друга – да се систематизират изводи за състоянието на езика от времето на изписването на разглежданите паметници (X – XI в.). Езиковият анализ включва посочване на редки лексеми, ако такива са налични, както и правописен коментар. По-специално внимание се обръща на отклоненията от книжовната норма в употребените в амулетите словформи. Предложени са примери, отразяващи различни фонетични, морфологични и синтактични процеси в езика през ранната старобългарска епоха.

1. За надписите

Амулетът, открит в крепостта Крън (Казанлъшко), представлява оловна плочка с размери 3 x 2 см, на която е изписан кирилски текст с височина на буквите от 2 мм. Паметникът се датира от X в. и се пази в музея в гр. Казанлък.

Предна страна: []'ънѣтнд[]/[]ннощнос[]/[]гавѣ
болѣт[]/[]дѣннщнд []ѣтн

¹ Квадратните скоби показват, че на това място в надписа е имало текст, но той не е разчетен. Когато в скобите са изписани букви и/или знаци, това означава, че те са възстановени по-късно от изследвачите на паметника.

Задна страна: [с]ъхо[дѡ]/[цоу] н[с] отъ/седмаго н/звѣсъ² н
сѣ[рѣт]ѣ нсѣ []оцѣ []³

Превод:

Предна страна: не е разчетена

Задна страна: Като слизаше Исус от седмото небе, и срещна Исус...

Оловният амулет, открит на остров Пъкуюл луй Соаре в близост до гр. Силистра, представлява оловна плочка с размери 8 x 4 см, сгъната на три по дължината си. Текстът, врязан върху двете ѝ страни, е изписан с кирилски букви с големина от 3 мм. Надписът се датира от X в. и се пази в Археологически музей – Букурещ.

Предна страна: съхѡдѡциѡ ісоу отъ ѣ [] о н[евесе]/[хо]дѡцоу же нежитѣ сѣр[ѣ]те ісѣ і рече/емоу камо ндѣшн нежитѣ ре/че емоу нежитѣ азъ ідѣ въ члѣв[ѣ]/главѣ мозга нсмрѣцѡтъ въ к[остн]/[сѣкр]оушнтѣ шц ослѣпнтѣ оушн/оглоушнтѣ і рече емоу о[б]рѡтн с[ѡ] въ/[постѣн]ѣ горѣ і въ еленѣ главѣ н въ

Задна страна: [овъ]нѣ тѣ во естѣ трѣпѣ/лнвѣ нѣинѣ н прнсно/н въ вѣкѣ вѣкомѣ ам[ннѣ]/іс ѣс нка⁴

Превод:

Предна страна: Като слизаше Исус от 7 небе..., като ходеше, Нежитът срещна Исус, който му рече – Къде отиваш, Нежите? Рече му нежитът – Аз отивам в човешката глава, мозъка да изсмуча, костите да строша, очите да ослепя, ушите да оглуша. И рече му (Исус) – Върни се в пустата гора и в еленовата глава и в

Задна страна: ...овнешката. Той прочее е търпелив. Сега и винаги и вовеки веков! Амин!

Третият амулет е открит при проучване на жилище в крепостта до с. Одрци, Добричко (Одрц). Находката представлява олов-

² А.-М. Тотоманова разчете извѣсъ като небесе.

³ Амулетът се цитира по Popkonstantinov, Kronsteiner/Попконстантинов, Кронщайнер. *Altbulgarische Inschriften*. 1994: 38 – 40.

⁴ Амулетът се цитира по Popkonstantinov, Kronsteiner/Попконстантинов, Кронщайнер. *Altbulgarische Inschriften*. 1994: 121 – 126).

на пластина с височина 5,7 см и ширина около 4,5 см. Върху пластината има шарнир, който е служел за прокарване на шнур или връв. Целият надпис се състои от 28 реда, които са разпределени от двете страни на оловната плочка. Буквите са дребни с размер от 1 до 2 мм. Амулетът се датира от X – XI век.

Лицева страна: г[оспоД]н : ѱ[ε]Ѱ х[рнст]е н[н]к[а] оделѡ/нежнтъ ндѡше отъ ѱрѡмънаго морѡ/н сърѡте/нс[оус]оу н рече/емс камо нде/онъ же р[ε]че ндѡ въ ѡловѡ/кѡ мозга нсрѡцатъ крѡве/пролнѡитъ костн съкрѡ/шнтъ н рече емоу закл/ннаѡ тѡ не[жн]те да не/ндешн въ ѡловѡк[ъ] нъ нде/шн въ пѡ[с]то мѡсто [] ѡ обрѡштешн [|а|]/еле[нѡ] [] ѡшън въндѡ/шн в глави нхъ

Обратна страна: н тѡмъ мозгъ нсрѡ/чешн н к[о]стн съкрѡ/шншн жнѡ сърѡ/ешн тн бо трѡпатъ въ/сакъ ѡѡ ндн нно обрѡ/са⁵ въ вѡкы до ѡготовѡ/наго дне сѡдънае[г]о ѡбон/са бог[а] сѡдѡштаго на прѡстолѡ херѡвнмъсцѡ/ѡ его же трепештѡ вндн/ма н невнднма ты же/паче ѡбон са б[ог]а емѡ/же слава въ вѡкъ а[м]ннъ/⁶

Превод:

Предна страна: *гръци...Нежитът идваше от Червено море и срецна Исус, който му рече – Къде отиваш? Онзи (Нежитът) му рече – Отивам у човека, мозъка да изсмуча, кръвта да пролея; костите да строша и рече му (Исус) – Заклевам те, Нежите, да не отиваш в човека, но ще идеш в пусто място...ще намериш...еленова...ще влезеш в техните глави*

Задна страна: *и на тях мозъка ще изсмучеш и костите ще строшиш, жилите ще скъсаш. Те прочее търпят всяка болка! Иди другаде, обърни се во веки до подготовения Ден на страшния съд! Страхувай се от Бога, седящ на престола на херувимите, от когото трепери видимото и невидимото, ти по-добре бой се от Бога. Слава на Него во веки! Амин!)*

⁵ А.-М. Тотоманова разчете глагола обратн са.

⁶ Амулетът се цитира по Popkonstantinov, Kronsteiner/Попконстантинов, Кронщайнер. *Altbulgarische Inschriften*. 1994: 111 – 116.

2. Извънлингвистичен коментар

Както може да се види от съдържанието, молитвите, изписани върху оловните пластини, са на границата на канона. В тях се срещат познати християнски формули и обръщения, съчетани с по-стари езически мотиви – отправят се молби към християнския Бог за разправа с персонифицирани болести и напасти. Тези артефакти свидетелстват, че дори толкова скоро след покръстването християнската религия вече е дълбоко проникнала в духовния свят на средновековния българин. Наследеното от езическите практики е обновено с образите на християнството. Притежателят на амулета се осланя на новия бог и вярва в своето излекуване именно чрез Исус, когото приема за единствен свой спасител. Текстовете на амулетите съдържат типичния за апокрифите диалог – при среща на Нежит с пастири, ангели, Исус или под. се води разговор и се извършва прогонване.

Но вероятно най-ценните данни, които дават тези паметници, са за начина, по който новата религия се налага сред населението на Първото българско царство. Как на практика протича процесът по утвърждаване на християнството из българските земи личи от засвидетелстваните християнски формули на гръцки език – ἰς ἡμᾶς $\text{χ[ρ]ιστ[ὸ]ς ἡ[γ]ι[ὸ]ς κ[α]ι ὁ[υ]κ[ὸ]ς$. Те показват как чрез наизустяване „...на части от Евангелието, от Псалтира, на различни молитви“ (Йорданова, Иванова/Yordanova, Ivanova 2002: 83) свещените текстове достигат и до обикновения българин. **Говорят обаче и за още нещо и то е, че християнската религия навлиза сред българското население точно през гръцки, през високоразвитата византийска култура.**

3. За езика

За да се направят по-задълбочени изводи от езиково естество, трябва да разполагаме с достатъчно количество текст. В повечето случаи, за съжаление, епиграфските паметници достигат до доста повредени. Материалът, върху който са оставени, е начупен; буквите – полуизтрити, а на места – напълно заличени.

Всичко това затруднява възстановяването на надписа и понякога дава, ако не грешен, то непълен или неясен прочит, който може да внуши на изследователя неправилни изводи. Познаването на развоя на българския език обаче е от изключително значение, тъй като то помага не само да се разчете видимата част от даден текст, но и да се възстановят загубени откъси в него. Това бе направено на няколко пъти в изследваните надписи, като са съставени бележки под линия.

3.1. Лексикалният репертоар на надписите не е никак беден, макар и текстовете да са много кратки и фрагментарни. „Напротив, в тях се срещат данни за словното богатство на българския език, които не са могли да бъдат фиксирани в книжнината поради специфичния ѝ тематичен кръг“ (Смядовски/Smyadovski 1993: 174). Такава рядка лексема, която досега не е била включена в нито един старобългарски речник, се явява наречието *ню* в Оловен амулет от с. Одръци със значение „друго, различно, иначе, по друг начин“.

Друг лексиколожки въпрос е етимологията на глагола *нз-с(м)ръцатн*. В старобългарския речник на Валентин Траянов, който е основният ни лексикографски източник, произходът се извлича от глагола *нзмръцатн -нзмръѡж -нзмръѡшн* „изпия, погълна нещо“. Ние обаче споделяме мнението на А.-М. Тотоманова, според която това е неправилно, и етимологията следва да се изведе от *смръкнѡжтн* „смръкна“. В речника *Словарь древнерусского языка XI – XVII в.* има глагол без трета палатализация *нсмръкатн* със същото значение „изсмуча, изсмъркам“. В амулета, открит на остров Пъкюул луй Соаре, глаголт се среща във форма *нсмръцатъ*, а в този от Одръци – *нсръцатъ*, *нсръѡшн*, като очевидно тук е изпусната буквата *м*, защото контекстът е идентичен.

3.2. В областта на **графиката** се констатира, че наборът от графични знаци е разнообразен и непоследователен. Употребата на различни кирилски алогографи за предаване на един и същ звук се забелязва дори в рамките само на един надпис. Пример за това е предаването на звук *у* в Оловния амулет от Пъкюул луй Соаре както с диграф *ѡу*, така и с лигатура *ѡ*: *сѡхѡдѡшѡ ѡѡѡ отъ ѡ [] ѡ н[ѡвесе] [хѡ]дѡшѡу же нежнтѡ сѡр[ѡ]те ѡѡ* (ОлАмПкюу). Това се

вижда и в Оловния амулет от Одрци: п8[с]то (Одрц); вбон са (Одрц); хєрѣвнмъсцѣ (Одрц); ем8 камо нде (Одрц), но и емоу (Одрц). Не се откри закономерност, по която да се дава предимство на единия алогограф пред другия. Така е и при изписване на съюз *и* в Оловния амулет от Пъкуюл луй Соаре, за което се използват както *н*, така и *и*: въ [постъин]ѣ горѣ *и* въ еленѣ главѣ *н* въ (ОлАМПкую). Типичното само за старобългарския език съгласково съчетание *шт* в два от надписите се предава с лигатура *щ*: [с]ъхо[д.ѣ][щоу] (ОлАМКрън); съхо.д.ѣщ8 (ОлАМПкую); [хо]д.ѣщоу же нежитѣ сър[ѣ]тє іѣ (ОлАМПкую). Използване на гръцки графеми, извън употребата им в хронограми, се среща както в имена от чужд произход, така и в старобългарски лексеми. Пример за второто е употребата на знак за *omega* на мястото на *o* в *щц* ослѣпнтѣ (ОлАМПкую).

3.3. Във **фонетично отношение** се правят следните наблюдения:

Имайки предвид, че в периода IX – XI век еровите гласни в говоримата реч вече не са се произнасяли, което е довело при писане до „Смесване на двата ера, което се изразява по-често в едноеров правопис и по-рядко – в нерегламентирана употреба на двата ера [...]“ (Тотоманова/Totomanova 2014: 162), можем да кажем, че смесване на ерове се наблюдава в почти целия разгледан епиграфски материал. Краткостта или фрагментарността на текстовете на изследваните обекти не позволява със сигурност да се посочи кои надписи са едноерови (само с голям ер или само с малък ер) и кои – двуерови, макар и с неправилна употреба. Въпреки това наблюденията ни сочат, че и в трите паметника се употребява единствено голям ер. Той заменя малък ер в средисловие в примери като: въсакъ (Одрц); хєрѣвнмъсцѣ (Одрц). На три места в Оловния амулет от Одрци обаче при изписване на диграфа за *ери* е използван малък ер: жнлы, съръешн, ты. Въпреки че „През старобългарската епоха [...] фонетичната система започва да се освобождава от редуцираните гласни, като в едни случаи те изпадат, а в други се нормализират, превръщайки се в гласни с нормална дължина“ (Тотоманова/Totomanova 2014: 104), примери за изпаднал или вокализирал се ер не се откриха. Изключение

прави словоформата *днѣ* (Одрц), където слабият малък ер в средисловие е изпаднал.

Вследствие на промените, станали с ятовата гласна⁷, се наблюдава преход на *ѣ* в задна гласна *a* дори и след етимологично твърди съгласни. Пример за описания преход, макар и не веднага видим, е формата *ѡрѣштѣшн* (Одрц), където ятовата гласна в корена е представена със знак за гласна *a*. В миналата си основа коренът на глагола *ѡрѣштн* съдържа *ѣ*, който по всяка вероятност се е обобщил и в сегашната основа, като се е превърнал в *a*. Появата на ятова гласна на мястото на етимологично *a* след меки съгласни и йота е типично за глаголическия старобългарски правопис, но и за някои ранни кирилски системи, каквито са отразени в надписите, срв.: *мѡрѣ* (Одрц). Неправилна употреба на *ѣ* вместо *ѡ* имаме във *вѣнндѣшн* (Одрц).

Примери за смесване на носовите гласни в изследваните три амулета не се откриха, но няколко словоформи заслужават по-подробен коментар. В Оловния амулет от с. Одръци се наблюдава типичното за историята на българския език редуване на голяма носовка с *у*⁸ – *ѡмѣ же слава* (Одрц); *сѣкрѣшнтѣ* (Одрц); *сѣкрѣшншн* (Одрц), което можем да си обясним и с вероятно руско влияние. В подкрепа на направеното предположение идва формата за вин. п. мн. ч. от същия надпис – *вѣсѣкѣ* (Одрц), където малка носовка е изписана на мястото на ятова гласна. Това не е резултат от ня-

⁷ „Към явленията, свързани с изграждането на категорията твърдост-мекост на съгласните в българския език, принадлежат и промените, станали с ятовата гласна“ (Тотоманова/Totomanova 2014б: 75).

⁸ „Хипотезата за дифтонгичния гласеж на гласна *у* в ранната старобългарска епоха намира подкрепа и в смесването на знаците за *оу* и *ж* в старобългарските паметници, което Б. Велчева обяснява със смесването на назалния глайд *у* и лабиалния глайд *w*. Това смесване обаче е възможно само при условие че и двете гласни още са дифтонгоиди... Глайдовете се заменят взаимно в зависимост от характера на следващата съгласна. Пред лабиална съгласна тенденцията е да се обобщат лабиалният глайд (това е и най-смисленото обяснение за *у*-гласежа на голямата носовка в повечето славянски езици), докато пред дентална съгласна преобладава назалният глайд“ (Тотоманова/Totomanova 2014: 102).

какво типично старобългарско фонетично явление (ятовият преглас по това време все още не е бил в ход), а по-скоро, както бе отбелязано по-горе, трябва да се търси руско влияние. Отново в този амулет срещаме дори изписване на малка носовка на мястото на йотувано *a*, срв. *прѣлнѣтъ* вм. *прѣлнѣтъ*, като освен това авторът, вероятно недобре образован, изписва *i* след малкия юс, а не както се очаква при йотувани гласни – отпред.

Друго написание от същия амулет – *чловѣкъ*, изненадва с употребата на голяма носовка на мястото на окончание *ъ* за вин.п., ед.ч. при съществителното от м.р. *чловѣкъ*. От посочените примери по-горе се вижда, че в този епиграфски паметник голямата носовка се редува с *у*, поради което не можем да допуснем, че тук големият ер се явява наследник на *ѡ*. Отговорът ни се разкрива, когато сравним по-голяма част от текста на паметника: *нѣѡ* въ *чловѣкъ* мозга *нсръцѣтъ* (Одрц) с откъс от Оловния амулет от Пъкуюл луй Соаре: *ѡзъ* *нѣѡ* въ *члѣв[ѡ]* главѡ мозга *нсмръцѣтъ* (ОлАмПкую). Във втория цитиран пример лексемата под титла *члѣв[ѡ]* представлява форма за вин.п., ед.ч. на прилагателно име в женски род *чловѣчъ* (*човешка*). Вероятно авторът на амулета от с. Одърци е изпуснал думата „глава“ и така се достига до грешката в *чловѣкъ* (Одрц). Този пример показва, че за формулиране на най-точен и пълноценен извод следва да се преценяват не само данните, изводими на правописно ниво, но и да се изследват и сравняват епиграфски паметници със сходна тематика.

По повод показанията и наследниците на праславянските съчетания *ѣг*, *ѣл*, *ѣг*, *ѣл*, които между съгласни се превръщат в сонантични *г* и *л*, в разгледаните епиграфски паметници се откриват немалко примери, показващи отстъпване на предните сонантични *р* и *л* и замяната им със задни: *трѣпатъ* (Одрц); *трѣпѣлнѣвъ* (ОлАмПкую); *чръмънаго морѣ* (Одрц). Етимологични са написанията в *нсмръцѣтъ* (ОлАмПкую); *нсръцѣтъ* (Одрц) *нсръчѣшн* (Одрц), като във всички случаи еровият знак стои след знака за плавната съгласна.

Често се наблюдават примери за вокална асимилация – там, където интервокалната йота изпада, гласна *e* се уподобява с предходната гласна. Нерядко тази асимилация води до контракция на двете уподобени гласни: сѣдмаго (ОлАмКрън); үрүмънаго (Одрц); сѣдѣштаго (Одрц) и вготованаго (Одрц).

Еднократно виждаме пример за друго фонетично явление – замяна на *ч* с *ц* по дисимилативни причини: ѿци (ОлАмПкую) вм. оѿн.

3.4. Съществени наблюдения в областта на морфологията също няма как да бъдат направени, защото „[...] основните промени в областта [...] са били извършени още в праславянската епоха [...]“ (Тотоманова/Totomanova 2014: 119).

Колеланието в склонението на съществителните имена с еднакъв граматически род и съвпадащи окончания в част от парадигмата е широко разпространено явление в разглеждания период, като голяма част от имената през X – XI век се скланят вече по родов признак, а не според завършека на основата, към която принадлежат. Примери за това обаче в подобранията за изследване амулети не се откриха.

От групата на **прилагателните имена** прави впечатление написанието хѣроүвнмѣсцѣ (Одрц). Несклоняемото съществително в гръцки език *Χερούβις* се транслитерира и служи за образуване на прилагателно име, което получава окончание по всички правила на склонението за тази част от речта.

Разгледаният епиграфски материал показва разгръщане на целия потенциал на **глагола**. Откриват се примери от почти всички глаголни времена. Известните на граматиката нелични глаголни форми са представени поне по веднъж. Инфинитивът и супинът са все още живи и употребявани форми. Така е и в изследваните три амулета. По-често се употребяват простите глаголни времена – сегашно време и аорист, без отклонения от правописната норма, с изключение на примера с липсващо окончание за 2 л., ед.ч. – н рече емв камо ндѣ (Одрц). Имперфектна форма откриваме веднъж – нежнтъ ндѣше (Одрц). Перфектни конструкции в изследваните три амулета не се откриха нито със спомагателен глагол, нито с изпуснатата копула.

Старобългарският футур през X – XI в. се изразява по два начина. Примери за т.нар. просто бъдеще време, при което се използват сегашни форми на глаголите от свършен вид, са засвидетелствани на няколко места: *вънндѣшн* в *главѣ нхъ* (Одрц); *н тѣмъ мозгъ нсръчешн н к[о]стн сѣкрѣшншн жнлы сѣрыешн* (Одрц); *обрѣштешн...єє[нѣ]* (Одрц). Описателни форми не се откриха.

Инфинитивът и супинът, които функционират като допълнения към спрегнати глаголи, се употребяват редовно. Супинни форми в подобраните амулети се срещат на няколко места и точно тази тяхна употреба – в епиграфски паметници – не ни дава основание да твърдим, че за периода, който разглеждаме, супинът вече е бил жива категория.

Употреба на сегашно деятелно причастие е засвидетелствано в: *[с]ъхо[д.ѡ][щюу] н[с]* отъ седмаго нзвѣсъ (ОлАмКрън); *вон сѡ бог[ѡ] сѣдѡштаго* (Одрц), както и в амулета от Пъкуюл луй Соаре – *съходѡщѣ ꙗсоу отъ ꙗ [] о н[весе] [хо]дѡщюу же нежнтѣ сѣр[ѣ]те ꙗꙗ* (ОлАмПкую). В Оловния амулет от Одрци прави впечатление липсата на съгласуване между сегашното деятелно причастие *тѣпештѣ* (ед.ч.) и субекта - *внднма н ъвнднма* (имена от т.нар. *Pluralia tantum*). Минало страдателно причастие се среща веднъж без сериозни отклонения от правилата, срв.: *вготованаго* (Одрц). Минало деятелно причастие I и II в подобраните за анализ оловни амулети не се откриха.

Повелително наклонение имаме изразено както синтетично – *ндн* (Одрц); *о[в]ратн с[ѡ]* (ОлАмПкую); *о[в]ратн сѡ* (Одрц); *вон сѡ* (Одрц), така и описателно, с помощта на частица *да* в т.нар. *да*-конструкции: *да не ндешн* (Одрц).

„Без окончателен отговор остава [...] въпросът в какви случаи съчетанията на глагол със сѡ са синтактични конструкции и кога глаголни словоформи и в какви типове контекст глаголните словоформи изразяват страдателно и възвратно-средно значение“ (Тотманова/Тотманова 2014: 136). Затова и ние ще се въздържим от позадълбочен коментар. Единствено словоформата *вон сѡ* (Одрц) приемаме като категоричен пример за възвратен глагол.

Категорията число като обща за имената и глагола в изследваните епиграфски паметници се употребява без нарушаване на нормите. Формите в двойствено число *ѡцѣ ѡслѣпнѣтъ ѡушн ѡглушнѣтъ* ОлАмПкую сочат за редовно използване на този член на морфологичната категория за изследвания период.

3.5. Недостатъчното количество текст, което ни предоставят изследваните епиграфски паметници, пречатства достигането до категорични изводи и в областта на синтаксиса.

По отношение на функционирането на старобългарските падежи в текста не се откриха нетипични употреби. Засвидетелстваните в паметници от IX – XI век т.нар. родително-винителни форми в трите изследвани амулета се обективират в следните примери: *ѡго же трѣпешѣ видѣма и невѣдѣма Одрц; крѣве пролнѣтъ Одрц*. Две форми в Оловен амулет от Пъкуул Луй Соаре: *ѡцѣ* и *ѡушн* (вин. п., дв. ч.), показват колебание при прякото допълнение след супин, което следва да се поставя в родителен падеж. Употреба на абсолютна дателна конструкция срещаме в амулета от крепостта на Крън: *[с]ъхо[дѣ] [цѡу] и [с] ѡтъ седмаго нзвѣсъ ОлАмКрън*, както и в амулета от Пъкуул луй Соаре – *съхо[дѣ]щѣ [ѡу] ѡтъ ꙗ [] ѡ и [ѡе]се [хо]дѣщѡу же нежнѣ сър[ѣ]те [ѡ] ОлАмПкую*.

От една страна, текстовете на разглежданите надписи показват как новата религия се приема от българското население – до каква степен християнството прониква на битово равнище. Видимото гръцко влияние говори за стремежа по приобщаване на Първото българско царство към духовния и културния живот на Европейския югоизток по път, който минава именно през високо-развитата византийска култура по онова време.

От друга страна, проучваните текстове дават изключително важни сведения за развоя на старобългарския език в изследвания период. Макар и след направения анализ на подбраните три оловни амулета от X – XI в. да не се установи съществено отклонение от старобългарската книжовна норма, отделни словоформи свидетелстват за началото на процеси, които ще се разгърнат векове след това.

Налага се изводът, че епиграфиката и нейните паметници не трябва да бъдат подценявани. Към тях не следва да се подхожда с предубеждение. Лаконичността и фрагментарността на надписите може да влияе върху количеството изводи, които могат да се направят за езика или историята, но не и върху тяхната категоричност.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Йорданова, Иванова/Yordanova, Ivanova 2002:** Йорданова В., Е. Иванова. Двуетичните надписи в България от IX – XIV век (лингвистични бележки). // *Преславска книжовна школа*, София, 2002, т. 6, 76 – 89. [Yordanova V., E. Ivanova 2002. Dvuezichnite nadpisi v Bulgaria ot IX – XIV vek (lingvistichni belezhki). // *Preslavska knizhovna shkola*, Sofia, 2002, t. 6, 76 – 89.]
- Смядовски/Smyadovski 1993:** Смядовски, С. *Българска кирилска епиграфика (IX–XV в.)*. София, 1993. [Smyadovski, S. *Balgarska kirilska epigrafika (IX – XV v.)*. Sofia, 1993.]
- Тотоманова/Totomanova 2014:** Тотоманова, А-М. Единството на българския книжовен и некнижовен език през X – XI век. // *Епохата на българския цар Самуил. Език и писменост*. София, 2014. [Totomanova, A-M. Edinstvoto na balgarskiya knizhoven i neknizhoven ezik prez X – XI vek. // *Ephata na balgarskiya tsar Samuil. Ezik i pismenost*. Sofia, 2014.]
- Тотоманова/Totomanova 2014б:** Тотоманова, А-М. *Из българската историческа фонетика*. София, 2014. [Totomanova, A.-M.: *Iz balgarskata istoricheska fonetika*. Sofia, 2014.]
- Тотоманова/Totomanova 2015:** Тотоманова, А-М. Самуиловите надписи и старобългарският книжовен език. // *Европейският югоизток през втората половина на X – началото на XI век. История и култура*. София, 2015, 512 – 520. [Totomanova, A-M. Samuilovite nadpisi i starobalgarskiyat knizhoven ezik. // *Evropeyskiyat yugoiztok prez vtorata polovina na X – nachaloto na XI vek. Istoriya i kultura*. Sofia, 2015, 512 – 520.]
- Ропконстантинов, Kronsteiner/Попконстантинов, Кронщайнер 1994:** Popkonstantinov, K., O. Kronsteiner. *Altbulgarische Inschriften*. Salzburg, 1994.

ИЗТОЧНИЦИ

- Старобългарски речник, Т. I, 1999.** София, Валентин Траянов, 1999
<http://histdict.uni-sofia.bg/oldbgdict/oldbg_search/> 1 август 2020.
[Starobalgarski rechnik, T. I. Sofia, 1999 <http://histdict.uni-sofia.bg/oldbgdict/oldbg_search/> 1 August, 2020.]
- Словарь русского языка XI – XVII в. 1990.** Академия наук СССР, Институт русского языка, Выпуск 16, Москва, Наука, 1990.
<<http://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=xi-xvii>> 1 август 2020.
[Slovar' russkogo yazyka XI-XVII v. 1990: Akademiya nauk SSSR, Institut russkogo yazyka, Vypusk 16, Moskva, Nauka, 1990.
<<http://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=xi-xvii>> 1 August 2020.]